

The Reflection of Zurvani Beliefs in the Narrative of the TV Series *Dark*

Omid Vahdanifar ^{*1}, Leila Roshani ²

Received: 12/07/2022

Accepted: 02/10/2022

* Corresponding Author's E-mail:
o.vahdanifar@ub.ac.ir

Abstract

Writers of stories and screenplays today make ample use of world mythology. Their works direct the attention of the readers and viewers toward myths and ancient symbols to the extent that focusing on these signs can lead to the discovery of the hidden intentions of the creators. The German TV series *Dark*, created by Baran bo Odar tries to explain the origin and meaning of the existence by the use of contemporary concepts. This show makes use of many symbols and mythological beliefs which testify to the awareness of the writers about these beliefs. In this study, we intend to analyze the symbols and the dialogues of the characters in *Dark* from the perspective of Zurvani signs and beliefs in order to find the mythological roots of the show, especially those related to Zurvanism. In addition, the present study aims at finding the relationship between Persian and Greek mythologies in the show. We try to reveal how the manifested beliefs in this show are rooted in the Persian mythology, especially Zurvanism, a ritual which dates back to Achaemenid Empire and

1. Associate Professor Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, University of Bojnord, Bojnord, Iran.

<http://orcid.org/0000-0002-6981-6548>

2. M.A. Student of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, University of Bojnord, Bojnord, Iran

<https://orcid.org/0009-0007-0510-2398>

Copyright: © 2024-2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

whose popularity reached its peak in the Sasanid period and then spread throughout the world in the form of Mithraism. The study also shows how these beliefs are reflected in many scenes of this show.

Keywords: myths, Zurvanism, Zurvani beliefs, *Dark* TV series

1.Introduction

Zurvanism is one of the ancient religions in Iran. It is considered a branch of Zoroastrianism, but “in the Parthian Empire, this religion went beyond the borders of Iran and west Asia and reached the Roman Empire. There are many similarities and differences between the Persian Zurvanism and the European Cult of Mithras; however, on the whole, these two have a single foundation and a common general structure” (Bahar, 1998: 98). Zurvanism is fundamentally different from Zoroastrianism since in the latter religion, there is a duality in the origin of the world: one of them is Ahura Mazda and the other Ahriman; however, Zurvanism creates a change in this belief by suggesting that both Ahura Mazda And Ahriman are born from Zurvan (the god of time). “Zurvanists claimed that virtue and vice (Ahura Mazda and Ahriman) are two simultaneous elements and Zurvan or “the infinite time” is their father. Therefore, instead of the dual element which was the main component of Zoroastrianism, the triple element was introduced by Zurvanism, consisting of virtue (Ahura Mazda), vice (Ahriman) and referee (Zurvan). Zurvanism believes that Zurvan, or time which is the father and the creator of Ahura Mazda and Ahriman, is the ruler of all the existence and is above everything” (Eslami Nodoshan, 2006: 89). One of the similarities of these two religions is the fight between virtue and vice. While fighting each other, virtue (Ahura Mazda) and vice (Ahriman) create their own creatures and bring into being new gods who are always fighting each other. Both religions believe in the final victory of virtue in this long war. One of the differences between these two religions is that Zurvanism believes in predestination and determinism. Therefore, Christensen believes that Zurvan’s other

name is determinism (1997: 311). This is against the Zoroastrian belief in the importance of endeavor in achieving happiness.

The German TV series *Dark* tries to explain the world by the use of contemporary concepts. This show makes use of many symbols and mythological beliefs which testify to the awareness of the writers about these beliefs.

2. Research Questions

Considering the multiple signs manifested in *Dark*, whether overt or hidden, we try to study the background and also the beliefs and symbols of Zurvanism in order to find answers to the following questions: What aspects of Zurvanism is reflected in the TV series *Dark*? To what extent do these manifestations show the influence of Zurvanism on European countries?

3. Review of Literature

There are many books and articles about the spread of Zurvanism, its fundamental beliefs and its influence on other religions; however, only a few online magazines have studied the symbols in *Dark*: Ne'mati (2020) in "The Semiotics of *Dark*" and Eskandari (2020) in "Interesting Facts about *Dark*" explain the characters and the expressions used in the show. Therefore, the present study is the first research about the presence of the symbols and beliefs of Zurvanism in this show.

4. Methodology

In this study, using a descriptive-analytical method, we first try to discuss Zurvani beliefs based on the existing literature, and then compare the findings with the findings from the study of *Dark*. Since this study explains the interrelationship between ancient beliefs in different cultures and countries, it can be a proper source for the future generations. It will also provide the viewers of *Dark* with a new insight into the purposes of the show or the origins of the manifested beliefs in it.

5. Conclusion

In this article, we studied the relationship between the three seasons of the TV series *Dark* with Zurvanism which is believed to be rooted in Zoroastrianism. The findings of this study show that from among the various beliefs in this ancient religion, there are six beliefs that are manifested in this show: time being God, the triple basis of the world creation, believing in predetermination, believing in prediction, seeing women as devils, and believing in the fight between virtue and vice. The findings also show that although the writers have referred to Greek mythology for choosing the names, forms and tools, they have also been familiar with and influenced by Zurvanism and have reflected it in the show. Arguably, Zurvani beliefs have travelled to Europe in the form of other religions throughout history and have influenced the mindsets of the European people. The writers of the show, while referring to the European myths, have inevitably made ample references to Zurvanism, too, even if unknowingly. This article also shows that themes such as time, predestination, determinism and the triple source of the creation which are the main beliefs in Zurvanism are reflected in this show very frequently. Therefore, *Dark* can be considered a proper manifestation of the ancient Greek and Iranian myths. This reading entails a new understating of the show and reveals new hidden layers of meanings and intentions by the creators of the show.

References

- Bahar, M. (1998). *From myth to history*. Cheshmeh. [in Persian]
- Christensen, A. (1997). *Mazda-worshiping in ancient Iran* (Z. Safa, Trans.). Hirmand. [in Persian]
- Eskandari, R. (2020). Interesting facts about Dark. *Zoomg Website*. <https://www.zoomg.ir/game-articles/327914-interesting-facts-about-dark> [in Persian]
- Eslami Nodoshan, M. A. (2012). *The life and death of heroes in Shahnameh*. Enteshar. [in Persian]

Journal Of Narrativestudies

E-ISSN: 2588-6231

Vol.8, No. 16

Autumn and winter 2024-2025

Research Article

Nemati, N. (2020). The semiotics of Dark. *Asemooni Website*.
<https://aseemooni.com/the-semiotics-of-the-dark-series-55384> [in Persian]

دوفصلنامه روایت‌شناسی

سال ۸، شماره ۱۶، پاییز و زمستان ۱۴۰۳، صص ۵۱۵-۵۵۶

مقاله پژوهشی

بازتاب باورهای زروانی براساس روایتِ سریال «دارک»

امید وحدانی‌فر^{۱*}، لیلا روشنی^۲

(دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۲۱ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۰)

چکیده

امروزه شاهد بهره‌گیری نویسندگان داستان‌ها و فیلم‌نامه‌ها از اساطیر جهان هستیم. این آثار به‌طور نامحسوس ذهن خوانندگان و بینندگان را متوجه اسطوره‌ها و نمادهای باستانی کرده‌اند که توجه به این رمز و رموز، می‌تواند مقصود پنهان صاحبان این آثار را آشکار کند، زیرا نویسندگان این آثار گاه به عمد از این نمادها بهره می‌جویند تا مفهوم اصلی خود را پنهان سازند. سریال آلمانی «دارک» ساخته «باران بو ادار»، با مفاهیم امروزی سعی در تبیین مبدأ و بیان هستی دارد. این سریال از نمادها و باورهای اسطوره‌ای زیادی بهره گرفته است که نشان از آگاهی نویسندگان آن از این باورهاست. در این پژوهش با رویکرد بررسی نشانه‌ها و باورهای زروانی برآنیم تا با تحلیل نمادها و گفتار شخصیت‌های داستانی سریال مذکور به ریشه اساطیری آن به‌ویژه باورهای زروانی موجود در آن پی ببریم. پژوهش حاضر علاوه بر این آشکارسازی در سریال «دارک» در پی آن است تا پیوند میان اساطیر یونانی و ایرانی را نیز در

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران (نویسنده مسئول).

* o.vahdanifar@ub.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-6981-6548>

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران.

<https://orcid.org/0009-0007-0510-2398>

Copyright: © 2024-2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

این سریال نشان دهد. «دارک» سریالی اروپایی است که به احتمال زیاد از اساطیر یونان بهره‌ فراوانی جسته است. در این جستار پی می‌بریم که باورهای نمودیافته در این سریال تا چه حد از باورهای اساطیر ایرانی، به‌ویژه باورهای زروانی، آیینی که از زمان هخامنشیان رواج داشته و در زمان ساسانیان به اوج رواج خود رسیده و سپس در قالب دین میترائیسم مرزهای جهان را درنوردیده، سرچشمه گرفته است و همچنین نحوه بازتاب آن‌ها در خلال صحنه‌های این سریال چگونه بوده است.

واژه‌های کلیدی: اساطیر، آیین زروان، باورهای زروانی، سریال دارک.

۱. مقدمه

تاریخ و اساطیر پر از راز و رمز است. رمز و رازی که محدوده جغرافیایی نمی‌شناسد؛ از این رو هر کشوری با اسطوره‌ها و ادیان‌های باستانی خود غنی شده است؛ به گونه‌ای که گاهی همه ادیان و اسطوره‌ها در هر کشور زادگاه واحدی دارند، اما در طول زمان دستخوش تغییر و تحول قرار گرفته‌اند. ادیان باستانی محدود به یک دوره زمانی نمی‌ماند. شاید از زبان‌ها بیفتند، اما ریشه این باورها سالیان سال در نهاد نسل‌های بشر ادامه می‌یابد و در اعمال و گفتار آدمیان به گونه‌های مختلف نظیر دین رایج، گاه در قالب یک کتاب و گاهی در خلال یک فیلم نمود می‌یابد. یکی از ادیان باستانی در ایران‌زمین، آیین زروانی است که آن را شاخه‌ای از آیین زرتشتی دانسته‌اند، اما «در دوره اشکانی این دین از مرزهای ایران و آسیای غربی گذشت و به امپراطوری روم رسید. میان آیین زروانی و مهری اروپایی همانندی‌ها و فرقه‌هایی وجود دارد ولی روی هم‌رفته یک پایه واحد و ساخت کلی مشترک دارند» (بهار، ۱۳۷۷، ص. ۹۸). البته آیین زروان تفاوت‌های بنیادینی با آیین زرتشتی دارد، زیرا آیین زرتشتی مبدأ هستی را دو بنی

می‌داند: یکی اهورامزدا و دیگری اهریمن؛ درحالی که زروان به این باور ثنویت بخشیده است. اهورامزدا و اهریمن هر دو زاده زروان (خدای زمان) هستند.

زروانیان چنین ادعا می‌کردند که نیکی و بدی (اهورامزدا و اهریمن) دو گوهر توأمانند و زروان یا «زمان نامتناهی»، پدر آنهاست. بدینگونه به جای گوهر دوگانه که خاص آیین زرتشتی بود، گوهر سه‌گانه عنوان شد؛ یعنی خوبی (اورمزد)، بدی (اهریمن) و داور (زروان). در نظر زروانیان، زروان یعنی زمان که پدر و پدیدآورنده اهورامزدا و اهریمن است، فرمانروای کائنات قرار می‌گیرد و از همه چیز برتر است (اسلامی ندوشن، ۱۳۸۵، ص. ۸۹).

از مشترکات این دو آیین، تقابل خیر و شر است. خیر (اهورامزدا) و شر (اهریمن) در جدال با هم شروع به آفریدن مخلوقات خود می‌کنند و خدایان جدیدی می‌آفرینند که دائماً در جنگ هستند. هر دوی این آیین‌ها به برد خیر در این جنگ طولانی باور دارند. از دیگر تفاوت‌های این دو آیین، باور زروانیان به جبر و قضای حتمی است. از این رو، کریستن سن نام دیگر زروان را قضا می‌داند (سن، ۱۳۷۶، ص. ۳۱۱). این باور برخلاف عقاید زرتشتی است که به سعی و تلاش توجه داشته و راه رسیدن به سعادت را کوشش می‌داند. سریال آلمانی «دارک» ساخته «باران بو اداری»، با مفاهیم امروزی سعی در تبیین مبدأ و بیان هستی دارد. این سریال از نمادها و باورهای اسطوره‌ای زیادی بهره گرفته است که نشان از آگاهی نویسندگان آن از این باورهاست. در این پژوهش برآنیم تا با تحلیل نمادها و گفتار شخصیت‌های داستانی سریال مذکور به ریشه اساطیری آن به‌ویژه باورهای زروانی موجود در آن پی ببریم.

با توجه به نشانه‌های ریز و درشتی که در سریال دارک چه به‌طور آشکار و چه نامحسوس نمود یافته‌اند، در این جستار می‌کوشیم تا با بررسی پیشینه، باورها و نمادهای آیین زروان، موارد ذیل را بررسی کنیم.

در سریال «دارک» چه نمودهایی از آیین زروانی بازتاب یافته است؟
این نموده‌ها تا چه حد برگرفته از تأثیر آیین زروان بر کشورهای اروپایی بوده است؟

۲. پیشینه تحقیق

درباره دوران رواج آیین زروان و اعتقادات بنیادین این آیین و سپس تأثیر آن بر ادیان دیگر، کتاب‌ها و مقالات زیادی به چاپ رسیده است که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم: زنر (۱۳۷۵) در زروان یا معمای زرتشتی‌گری، بخش‌هایی از کتاب خود را به زروانیسم در عهد ساسانیان اختصاص داده است. سن (۱۳۷۶) در مزدپرستی در ایران قدیم، بخش‌هایی را به اسطوره آفرینش زروان و رواج آن در مزدپرستی اختصاص داده است. دولت‌آبادی (۱۳۷۹) در جای پای زروان، خدای بخت و تقدیر، درباره زروان و نسبت او با زمان و همچنین آفرینش اهورامزدا و اهریمن سخن گفته است. آیدنلو (۱۳۸۰) در «از آیین زروان تا شاهنامه»، به شیوه تحلیل محتوایی بازتاب آیین زروانی در شاهنامه را مورد بررسی قرار داده است. جنولی (۱۳۸۲) در «آیین زروان» به بررسی پیشینه این آیین پرداخته و بن‌مایه‌های آن را شرح داده است. کریمیان (۱۳۸۷) در «بن‌مایه‌های تفکر و فلسفه زروانی در شاهنامه فردوسی» به بن‌مایه‌های فلسفه زروانی در شاهنامه پرداخته است. اردستانی رستمی (۱۳۹۲) در «زروان در عرفان بررسی مقوله زمان در ادبیات صوفیانه» به بررسی رابطه اصطلاح وقت در عرفان و متصوفه و آیین زروان پرداخته است. ندافی و همکاران (۱۳۹۲) در «بخت و سرنوشت در گرشاسب‌نامه» به بازتاب اندیشه بخت و سرنوشت در گرشاسب‌نامه اسدی طوسی پرداخته و همچنین میزان تأثیرپذیری شاعر از اندیشه‌های زروانی را مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند. اردستانی رستمی (۱۳۹۳) در «اسطوره زادن زروان، گذر از زن‌سروری به مردسالاری و انعکاس آن در شاهنامه» تأثیر آیین زروانی در گذار از

زن‌سالاری به مردسالاری و کم‌رنگ شدن نقش زنان را در جامعه بررسی کرده و نشان داده است که آیین زروان تأثیر زیادی در مردسالاری ایران باستان تا به امروز داشته است. بانکی‌زاده و همکاران (۱۳۹۳) «بررسی تطبیقی اسطوره آفرینش در کیش زروانی و اساطیر بومیان استرالیا» به روش توصیفی - تطبیقی، اسطوره آفرینش در دو فرهنگ ایرانی و استرالیایی را بررسی کرده و تطبیق داده‌اند. مالمیر و یوسفی (۱۳۹۷) در «ثنویّت در بن‌مایه‌های تثلیث اوستا» بازتاب نقش روحانیان در تاریخ و نیز عصر هخامنشی و ساسانی در اوستا را بررسی کرده و شاخه‌ای از تفکر تثلیثی در دین زرتشت را نشان داده‌اند که ریشه‌های آن را بیش از زروانیسم، باید در میترائیسم جست. نظری (۱۳۹۸) در «تجلی خدای بیکرانه (زروان) در شاهنامه و شخصیت زال» دو مسأله تجلی زروان در شاهنامه فردوسی با هستی زال و دیگری عناصر طبیعی و یاریگران زروان در شاهنامه را به صورت نمادین بررسی کرده است. اسدی و همکاران (۱۳۹۹) در «زروان‌باوری در کیش مانوی» به بررسی رابطه آیین زروان و تأثیر آن در کیش مانوی پرداخته و سپس تأثیر این آیین تلفیق شده در اروپا را مورد بحث قرار داده است. گل‌عنبری و عزیزی‌فر (۱۳۹۹) در «بازتاب باورهای زروانی در قصه‌های عامیانه مکتوب ایرانی» به بررسی مهم‌ترین باورهای بازتاب‌یافته در دو قصه داراب‌نامه و حمزه‌نامه پرداخته است. بیرانوند و میرزایی‌رشنو (۱۳۹۹) در «بررسی تقابل دوگانه نمادها در اسطوره زروان لرستان» نگاره‌های زروان لرستان را به واحدهای کوچک‌تر تقسیم و روابط بین آنها را بررسی کرده‌اند. درباره سریال «دارک» تنها چند مجله اینترنتی به بررسی نمادهای این سریال و تحلیل آن پرداخته‌اند: نعمتی (۱۳۹۹) در «نشانه‌شناسی سریال تاریکی» و اسکندری (۱۳۹۹) در «حقایق جالب سریال دارک» شخصیت‌ها و اصطلاحات به‌کار رفته در سریال مذکور را توضیح داده‌اند. بنابراین، پژوهش حاضر که

با رویکرد بررسی نشانه‌ها و باورهای زروانی در سریال «دارک» صورت گرفته، نخستین کوشش در بررسی این سریال با این رویکرد است.

در پژوهش حاضر کوشش می‌شود تا با روش توصیفی - تحلیلی ابتدا باورهای زروانی را در آثار مکتوب و مقالاتی که به این موضوع پرداخته‌اند، استخراج کنیم و سپس این یافته‌ها را با یافته‌های به‌دست آمده در سریال «دارک» مقایسه و بررسی کنیم. این پژوهش از آن جهت که تنیدگی باورهای باستانی را در فرهنگ‌ها و کشورهای مختلف بیان خواهد کرد، منبع خوبی برای اطلاع و تحقیق برای آیندگان خواهد بود. همچنین به بینندگان سریال «دارک» بینشی جدید در زمینه اهداف سریال و یا منشأ باورهای نمودیافته در آن خواهد داد.

۳. مبانی نظری

در این بخش ابتدا باورهای زروانی را بازگو کرده و به تحلیل این باورها در بستر یک آیین خواهیم پرداخت. مانند باور به خدای زمان که در اسطوره‌های زروانی به نام «زروان» شناخته می‌شود یا باور به سه بنی بودن آفرینش و خلقت، این آیین باور دارد که خیر و شر منشأیی یگانه دارد و در کل سه پایه برای آفرینش در نظر می‌گیرد. زروان به عنوان پدر، خیر و شر به عنوان فرزندان. در سریال دارک نیز این باور به شکل پررنگی جلوه یافته است. دیگر باور زروانی جبر و قضای حتمی است و تأثیر آن بر زندگی و تصمیماتی که برای اهداف و زندگی می‌گذارد. این باور در خلال سریال دارک، در رفتار و در انتها در سرنوشت شخصیت‌های مختلف نمود یافته است. از دیگر باورهای زروانی می‌توان به اهریمنی بودن زن اشاره کرد که باعث به گناه افتادن مردان می‌شود. آیین زروان به‌طور قطع در تاریخ اساطیر یونان مؤثر بوده است و این سریال نیز با شواهدی که بیان می‌شود، به تاریخ اساطیری اروپا توجه بسیار داشته است.

پیشگویی و تقابل خیر و شر از دیگر باورهای زروانی است که در سریال مذکور قابل مشاهده است.

پیشینه آیین زروان به زمان هخامنشیان برمی‌گردد اما اوج رواج این آیین در دوره ساسانیان است. از آیین زروان در *اوستا* نام برده شده، اما به خاطر ناهمگونی اساسی با آیین زردشت به نظر می‌رسد که بخش‌هایی از آن در طول تاریخ حذف شده باشد:

از زروان در اوستا چندین بار به عنوان ایزد زمان بی‌کران یاد شده است. در مینوخرد پازند از وی به عنوان «زروان درنگ خدای» و از این صفت چنین برمی‌آید که زمانه را آغاز و انجامی نیست و قدیم و جاودانی است. در زاداسپرم (فصل یک بن ۲۴) زروان آفریده اهوره‌مزدا و در خور ستایش سخن رفته و در گذر زمان است که زروان به هیئت خدا مورد توجه قرار گرفته است. در زمان هخامنشیان زروان را گاه زمان و گاه مکان دانسته‌اند. در آیین مهر زروان را پذیرفته‌اند و مانی با بهره‌گیری از اندیشه زردشت، زروان را خدای بزرگ پنداشته است و برخی از محققان دین عصر ساسانیان را همان زروان‌گرایی دانسته‌اند (راسل، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۸).

براساس شواهد بیان شده آیین زروان پیشینه بسیار طولانی دارد. برخی از محققان آن را برگرفته از آیین زردشتی می‌دانند؛ به دلیل اینکه یکی از مشخصه‌های هر دو آیین، اعتقاد به اهورامزدا و اهریمن، دو نیرویی که همواره با هم در جنگ هستند. اما جایگاه زروان کجاست؟ زروان که به معنای زمان بیکران است، پدر اهورامزدا و اهریمن است. زروان اصلاً فرشته زمان است و با صفت اکرانه (بیکرانه) از آن یاد شده است. از صفات زروان چنین پیداست که برای زمان آغاز و انجامی تصور نشده است و آن را همیشه پایدار، قدیم و جاودانی دانسته‌اند. از این زمان بیکرانه است که زمان

کرانمند آفریده شد و ادامه خلقت از طریق توالد و تناسل میسر گردید (یاحقی، ۱۳۶۹، ص. ۲۲۵).

به گفته کزازی ذیل ریشه‌شناسی واژه زمان، «زمان در ستاک، با زروان خدای باستانی و ایرانی زمان یکی می‌باشد. ستاک زر با ستاک کر در کرونوس، خدای زمان و پدر خدایان در اسطوره‌های یونانی سنجیدنی است» (کزازی، ۱۳۹۲، ص. ۲۰۹). روایات بسیاری درباره چگونگی به دنیا آمدن این دو نیروی خیر و شر بیان شده که به یکی از آنها بسنده می‌کنیم:

در آیین زروانی اهورا و اهریمن از زروان هستی می‌یابند. بدین روایت زروان پس از هزار سال دادن قربانی خواستار پسری به نام اهوره‌مزدا می‌شود و پس از فدیة کردن به شک می‌افتد، از این شک دو فرزند در وی پدید می‌آید. اورمزد حاصل قربانی دادن‌هاست و اهریمن حاصل شک. بدین روایت زروان بر آن شد که شهریاری زمین را به فرزندی دهد که زودتر زاده می‌شود و چنین است که اهریمن سینه مادر را می‌شکافت، اما زروان به سبب بوی گند اهریمن او را به فرزندی نپذیرفت. پس اهوره‌مزدا بوی خوش خود را به مادر آشکار می‌کند و او را به فرزندی می‌پذیرد. اهریمن پیمان زروان را بدو یادآوری می‌کند و زروان شهریاری جهان را برای ۹۰۰۰ سال به اهریمن و پس از ۹۰۰۰ سال برای همیشه به اهوره‌مزدا می‌سپارد (راسل، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۹).

بنا بر آنچه گفته شد سه اصل مهم در رأس آفرینش وجود دارد. زروان، اهورامزدا و اهریمن. پس از این داستان هر کدام از فرزندان زروان برای جنگ با یکدیگر خدای‌های دیگری را می‌آفرینند. اهورامزدا خدایان نیکی و اهریمن خدایان شر و بدی را می‌آفریند. این آیین به تدریج در آیین‌های بعدی تأثیر گذاشته و به همراه آنها از مرزهای ایران به سرزمین‌های دیگر ورود پیدا می‌کند.

مظهر سه نیرو بودن مهر سبب شد تا ستایش او نه تنها در میان همه طبقات اجتماعی ایران، بلکه در میان همه طبقات اجتماعی آسیای غربی و امپراطوری روم نیز راه یابد. دهقانان، سپاهیان، پیشه‌وران و حتی شهریان پیرو گردند و هر یک بر حسب موقعیت اجتماعی خود، بر جنبه‌ای از او و آیین او تکیه کنند. این آیین در ایران به نام زروان‌پرستی و در اروپا، با بعضی تغییرات و تفاوت‌ها، به نام مهرپرستی (Mithraism) خوانده شد (بهار، ۱۳۷۷، ص. ۳۱).

از دیگر باورهای اساسی آیین زروان، باور داشتن به سرنوشت حتمی و قضای مقدرشده است؛ سرنوشتی که با تلاش و کوشش تغییر نمی‌یابد. این باور عکس باور زرتشتیان است که باور به اختیار اراده داشته و هر کس را بر سرنوشت خود مختار می‌دانند. به باور زرتشتیان «برخلاف دین زرتشت که اساساً دین اختیار و اراده است و حتی اهریمن نه بالفطره بالذات، بل به اختیار و اراده به بدی و شر می‌گراید» (زهر، ۱۳۷۵، ص. ۳۱۸). در این باور زروان تقدیر و سرنوشت انسان‌ها را از پیش تعیین می‌کند و آن‌ها را به سمت سرنوشت خود هدایت می‌کند. نیرِگ می‌گوید: «او نه تنها خدای دست‌نیافتنی در آسمان است که تقدیر محتوم آدمی را در کف خود دارد، بلکه او خدای زمین، مرگ و زندگی، تولد و زوال است» (همان، ص. ۳۶۶). این باورها تحت عنوان آیین زروانی به سبب سیاست‌های حکومت‌ها کم‌رنگ‌تر شد، اما به شکل‌های گوناگون به نسل‌های دیگر انتقال یافت.

گرچه اعتقاد زروانی از دین مزدایی رخت بریست، اما پس از ظهور اسلام، در جامعه ایرانی مسلمان به گونه دیگری ادامه یافت. اعتقاد به دهر و زمانه به مثابه منبع سرنوشت، جبر تقدیری، اعتقاد به تعیین سرنوشت در آسمان، عقیده به تأثیر ستارگان و انتقال خواست آسمان از طریق اجرام فلکی نمونه‌هایی از تداوم این مذهب در بین عامه است (جلالی مقدم، ۱۳۷۲، ص. ۸۵).

باور مهمّ دیگر این آیین، اعتقاد به درستی پیشگویی‌هاست. از آنجایی که سرنوشت حتمی است، پیشگویی و طالع‌نگری برای طرفداران این آیین جایگاه ویژه‌ای دارد. به دلیل همین باورها ایرانیان از نخستین منجمان در طول تاریخ بوده‌اند. از دیگر باورهای زروانی که حتّی در باورهای یونانی دیده می‌شود، زن‌ستیزی است. به گفته ویل دورانت:

زئوس فرمان می‌دهد خاک و آب را درهم بیامیزند، آواز مرد را به آن بیفزایند و به او چهره‌های زیبا بخشند، هر یک از خدایان صفتی به آن می‌افزاید و در آخر هر مس به دستور زئوس به او خدعه می‌افزاید. همه فرمان بردند و نام او را پاندورا گذاشتند. پاندورا یعنی هدیه؛ چرا که ساکنان کوه المپ به او هدیه‌ها داده بودند تا به خوبی بتواند مردان را بفریبد. آری زئوس زنان را به مردان بخشید تا مصدر باشند (دورانت، ۱۳۳۷، ص. ۱۲۳).

نظیر این داستان‌ها را در آیین زروان این‌گونه می‌بینیم که زن همان دیو جهی به معنای روسپی است و مردان را از راه درست به در می‌کند و به سمت اهریمن می‌کشاند (زئر، ۱۳۷۵، ص. ۲۲۱).

۴. بحث و بررسی

۴-۱. معرفی سریال دارک

سریال دارک یکی از پیچیده‌ترین سریال‌های ساخته‌شده در طول تاریخ سینماست. این سریال در سال ۲۰۱۹ میلادی از شبکه نت فلیکس پخش شد. سازنده این اثر باران بو اودار است. فیلم‌نامه این سریال در طول چند سال نگاشته شده و انسجام بی‌نظیری دارد. سریال مذکور در سه بخش بهترین سریال، بهترین بازیگر زن و بهترین بازیگر مرد از جوایز تلویزیونی گلدن گلوب نامزد شد. موضوع سریال چنین است: در

شهر «ویندن» یکی از شهرهای آلمان هر دوره ۳۳ ساله اتفاقات مشابهی می‌افتد. ابتدای سربال با صحنه خودکشی مایکل، پدر جوناس، آغاز می‌شود. جوناس در پی یافتن علت خودکشی پدر به غار ویندن (تصویر شماره ۱) می‌رسد که در نزدیکی نیروگاه هسته‌ای این شهر قرار دارد. در آن غار گذرگاهی می‌یابد که در آن مهر و موم است. قضیه به این سادگی نیست و در کنار خط داستانی جوناس، داستان مارتا، معشوقه جوناس و خانواده او روایت می‌شود که برادر کوچک مارتا، مایکل، در نزدیکی غار ویندن گم می‌شود و تلاش برای یافتن او بی‌فایده است. پدر مارتا (اولریک) پلیسی است که تمام تلاش خود را برای یافتن پسرش به کار می‌گیرد. نظیر این حادثه ۳۳ سال قبل برای برادر اولریک نیز اتفاق افتاده است. اولریک کم‌کم متوجه ارتباط گم‌شدن برادرش و پسرش می‌شود. در این بین غریبه‌ای در شهر می‌گردد و یکی یکی پسر بچه‌ها، ربوده می‌شوند و ترس و وحشت، اهالی ویندن را فرامی‌گیرد. جوان دیگری از غار بیرون می‌آید و به جوناس برای پیدا کردن گذرگاه غار ویندن کمک می‌کند.

تصویر ۱: غار شهر ویندن

جوناس به کمک جوان غریبه به دستگاهی می‌رسد که با استفاده از آن گذرگاه‌های زمان یا به اصطلاح «کرم‌چاله‌های زمانی» بازمی‌شوند و غار ویندن، همان

گذرگاه است. جوناس متوجه می‌شود که میکل به ۳۳ سال قبل سفر کرده و بدون آنکه بداند، مسافرِ زمان شده است. میکل وقتی متوجه می‌شود که در زمان سفر کرده، گیج و مبهوت در یتیم‌خانه‌ای استقرار پیدا می‌کند. در ادامه متوجه می‌شویم که میکل همان مایکل پدر جوناس است! از آن طرف پدر میکل به دنبال پیدا کردن فرزندش دقیقاً در زمان باز شدن دوباره گذرگاه، وارد غار می‌شود، اما از راه اشتباهی می‌رود و به ۶۶ سال قبل از زمان حال می‌رسد. در همان زمان وقتی متوجه می‌شود که چه اتفاقی افتاده است به دنبال نسخهٔ بچه‌گانهٔ کسانی می‌رود که در ناپدید شدن پسرش نقش داشته‌اند و سعی در کشتن آن‌ها می‌کند، اما همین تلاش‌ها باعث حتمی شدن تقدیر میکل می‌شود! در واقع سفر در زمان در بازه‌های ۳۳ ساله، ممکن است؛ چه به گذشته و چه به آینده. جوناس در جست‌وجوی خود به ۳۳ سال بعد سفر می‌کند و متوجه آخرالزمان پیش‌رو می‌شود.

شهر ویندن به‌خاطر انفجار اتمی از بین رفته و اکثر ساکنان آن مرده‌اند. جوناس در نیروگاه هسته‌ای مادهٔ تاریکی پیدا می‌کند که مسبب همهٔ این اوضاع است. انرژی که سبب راه‌اندازی ماشین زمان است، منشأ اتمی دارد و آن مادهٔ تاریک، «دارک» نام دارد. در ادامه جوناس با مارتای پیر آشنا می‌شود که نسخهٔ پیر مارتا، دوستِ خودش است. مارتا اطلاعات بیشتری در باب زمان می‌دهد و به او می‌گوید از دنیای دوم به دنیای کنونی آمده است. جوناس جست‌وگر دنیای این جهانی است و مارتا جست‌وگر دنیای دوم. در واقع در دنیای دوم میکل گم نمی‌شود و در نتیجه جوناس به دنیا نیامده است. مارتا به او هشدار می‌دهد که فرد دیگری به نام «آدام» در پی از بین بردن جهان است و امیدی به وجود این دنیا ندارد. تقابل خیر و شر را در این قسمت‌ها می‌توان دید. آدام کسی است که افرادی را به خدمت گمارده تا وسیلهٔ سفر در زمان را تکمیل

کنند و برای آزمایش ماشینِ زمانِ پسر بچه‌ها را بدزدند و مورد آزمایش ماشینِ قرار دهند. این آزمایش‌ها بالأخره به ثمر می‌نشیند. طی اتفاقاتی ماشینِ زمان به جوناس رسیده است. البته در انتها تمام گره‌ها باز می‌شود. جوناس در پی آدم به چند دوره عقب‌تر از زمان، سفر می‌کند و او را می‌یابد. این در حالی است که در این بین تمام دوستان جوناس متوجه سفر در زمان شده‌اند و همگی به چرخه نابودی جهان ارتباط دارند. به دلیل پیچیدگی سریال تنها به نکته‌های مهم آن توجه می‌کنیم. در انتها جوناس متوجه می‌شود که آدم نسخه آینده خود جوناس است!

در فیلم این دیالوگ بارها تکرار می‌شود: آغاز همان پایان است و پایان همان آغاز! از رابطه جوناس و مارتا نطفه‌ای شکل می‌گیرد که نام آن بچه اصلاً در فیلم به زبان آورده نمی‌شود. همان بچه و نسخه بزرگ‌سالی و پیری آن به دستور مارتای پیر در سرتاسر نقطه‌های زمانی دنیای اول سفر می‌کنند و مقدمات نابودی ویندن را ایجاد می‌کنند. آدم و مارتای پیر یا همان حوا هر دو برای حتمی شدن نابودی دنیا تلاش می‌کنند. آدم به دلیل اینکه از نجات دنیا ناامید است و حوا برای آنکه نجات دنیای خود را در گرو نابودی دنیای اول می‌داند. در انتها آدم، مارتای جوان را می‌کشد تا به هدفش نزدیک شود و چرخه برای نابودی دنیا ادامه پیدا کند. در این صحنه مارتای جوان دیگری از گذرگاه جدیدی وارد می‌شود و به جوناس می‌گوید از دنیای دوم به دنیای اول سفر کرده است و به جوناس کمک می‌کند تا بر آدم پیروز گردد. این در حالی است که در صحنه دیگر، پایان دنیا در حال رقم خوردن است. رییس نیروگاه که در نیروگاه برق هسته‌ای ماده‌های تاریک را پنهان کرده بود، به دست پلیس پیدا می‌شود و وقتی در آن‌ها باز می‌شود، باعث تولید انرژی عظیم و انفجار هسته‌ای مهیبی می‌گردد و پایان دنیا آغاز می‌شود. جوناس و مارتا وقتی به دنیای دوم سفر می‌کنند، متوجه

می‌شوند که در این دنیا مارتای پیر که نامش را حوا گذاشته است، برای نابودی نقشه‌های آدم برنامه می‌چیند. برای از بین نرفتن چرخه اتفاقات در دنیای اول باید جوناس با مارتای دنیای دوم رابطه داشته باشد تا باز هم همان نطفه شکل بگیرد. مارتای پیر ادعا می‌کند که وجود دنیای دوم به نابودی دنیای اول وابسته است. در ادامه مارتای پیر (حوا) قصد کشتن جوناس را دارد؛ زیرا دیگر به او نیازی ندارد. در این بین کلودیا تیدمن که سابقاً مدیر نیروگاه اتمی بوده و نابغه زمان خود است، به دنبال سرآغاز وجود دو دنیا است تا دنیاها را از فروپاشی نجات دهد. کلودیا از دنیای اول خود را به‌طور مخفیانه به دستگاه حوا در دنیای دوم رسانده تا از همه اتفاقات و احتمالات هر دو دنیا مطلع شود. در ادامه می‌فهمیم که در دنیای اصلی با آزمایشات تن‌هاوس دانشمند، باعث به‌وجود آمدن دو دنیای دیگر شده است. کلودیا به این نکته پی می‌برد و قصد دارد دستگاهی را که در دنیای اصلی اختراع شده، نابود کند تا سه دنیا به یک دنیا تبدیل شود، بدون گره‌ای که نامتناهی است و دائماً تکرار می‌شود. کلودیا به آدم می‌گوید باید این گره نامتناهی را از بین ببریم. در زمانی که دنیا در حال نابودی است، روزنه‌ای به‌وجود می‌آید که می‌توان از آن جوناس و مارتا را به دنیای مبدأ فرستاده شوند، در آنجا باید از مردن خانواده دانشمندی که باعث به‌وجود آمدن دو دنیا شده است، جلوگیری کنند. آدم دوباره به صحنه قتل مارتا برمی‌گردد و جوناس نوجوان را با وسیله‌ای که همان ماشین زمان به شکل کوچک‌تری است، از دنیا خارج می‌کند و او را به دنیای دوم، به زمان چند ساعت قبل از انفجار هسته‌ای، می‌برد. آدم به او می‌گوید باید مارتای دیگر را نجات دهد و در کنار هم می‌توانید به دنیای سرآغاز برگردید. جوناس در دنیای دوم به دنبال مارتا می‌رود و به او توضیح می‌دهد که ما دلیل این اتفاقات هستیم و با نابود کردن هر دویمان مشکل برطرف می‌شود. آن‌ها به دنیای مبدأ

می‌روند و در شبی که خانوادهٔ دانشمند قرار است در تصادف کشته شوند، جلوی ماشین آن‌ها ظاهر شده و پسر دانشمند را به برگشت قانع می‌کنند. این عمل باعث از بین رفتن دنیای اوّل و دوم می‌شود و همه چیز در دنیای مبدأ به حیات خود ادامه می‌دهد و هیچ آخرالزمانی شکل نمی‌گیرد.

تصویر ۲: مارتا و جوناس نوجوان در دنیای مبدأ جلوی پسر دانشمند را می‌گیرند تا به راندگی ادامه ندهد.

با توجّه به شواهدی که بیان می‌شود، نویسندگان سریال دارک به تاریخ اساطیری اروپا اشراف داشته و از آن‌ها در سریال بهره گرفته‌اند. به چند مورد از این نمادها که مربوط به اساطیر یونان است، اشاره می‌کنیم تا میزان بهره‌گیری این سریال برای خوانندگان روشن شود. در این سریال یک گردنبند در طی سال‌ها بین چندین شخصیت دست به دست می‌شود. در فصل سوم کاتارینا اشاره می‌کند که این گردنبند تصویر

قدیس کریستوفر (تصویر شماره ۳) را دارد. «چند خدایی در یونان مانند تعدد زوجات، امری ضروری بود. در عصر ما هم در منطقه مدیترانه، صدها قدیس مسیحی بیش از خدای واحد توجه مسیحیان را به خود جلب می‌کنند» (دورانت، ۱۳۳۷، ص. ۱۹۸). این قدیس، نگهبان مسافران بوده است. در سریال نیز نام گروهی که ماشین زمان را می‌سازند و در زمان سفر می‌کنند، مسافران است. مشخص است که نام گروه را از این اسطوره یونانی و مسیحی گرفته‌اند.

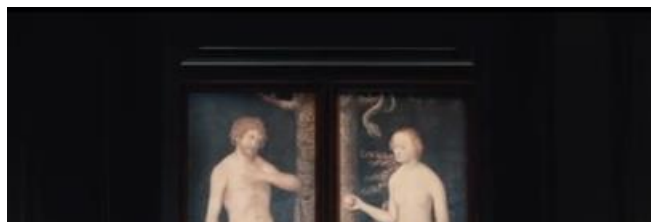
نگهبان مقدس مسافران

تصویر ۳: قدیس، نگهبان مسافران

از دیگر نمادها، نماد مار است. تصویر این نماد در سریال در تابلوی آدم و حوا و در گذرگاه جهان دوم در غار دیده می‌شود. همچنین دستبندی به شکل مار (تصاویر شماره ۴، ۵ و ۶) در فصل سوم بین شخصیت‌ها دیده می‌شود که همین دستبند در

داخل غار در فصل اول نشان داده شده است. تصاویر حیواناتی نظیر مار گویای این است که

یونانیان در آغاز تاریخ خود، برخی از حیوانات را محترم می‌داشتند و آن‌ها را نیمه خدا می‌شمردند. در ظاهر برای زئوس و در باطن برای ماری که در دل زمین سکنی داشت، قربانی می‌کردند. مار جانوری مقدس بود، زیرا از طرفی جاویدان و از طرف دیگر رمز تولید مثل به‌شمار می‌رفت (دورانت، ۱۳۳۷، ص. ۲۰۳).

تصویر ۴: مار در کنار آدم و حوا

تصویر ۵: مار در درگذرگاه غار (دنیای دوم)

تصویر ۶: دستبند به شکل مار

۲-۴. تحلیل باورهای آیین زروان در سریال دارک

۱-۲-۴. باور به خدای زمان

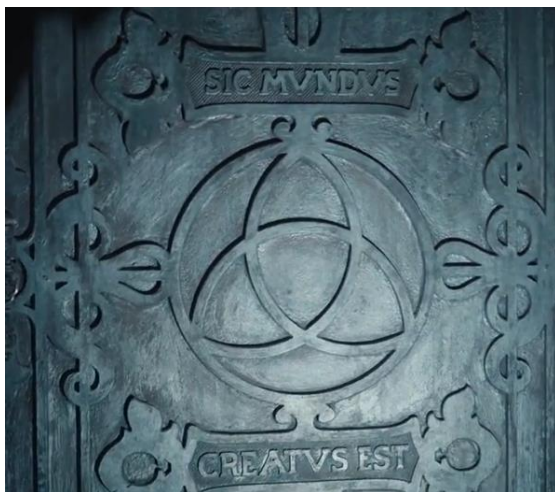
به طور کلی زروان، فرشته‌ی زمان است و با صفت اکرانه (بیکرانه) از او یاد شده است. از صفات زروان چنین پیداست که برای زمان، آغاز و انجامی تصور نشده است و آن را همیشه پایدار، قدیم و جاودانی دانسته‌اند. از این زمان بیکرانه است که زمان کرانمند آفریده شد (یا حقی، ۱۳۶۹، ص. ۲۲۵). در قسمت سوم فصل دوم، زمانی که نوآه آزمایش ماشین زمان را روی هلگه کودک انجام می‌دهد، عقاید خود را در باب خدای زمان بیان می‌کند. نوآه: «در کل چرخه زندگی، زمان، تو رو انتخاب کرد. خداوند تو رو انتخاب کرد. زمان همیشه همراهته. هر جایی بری. درونت حملش می‌کنی و اون تو رو در بر داره. هر کاری می‌کنی یا میگی رو می‌بینه و می‌شنوه». همین جملات را هلگه

در دوران میان‌سالی، زمانی که کلودیای میان‌سال در تیمارستان به دیدارش می‌رود به او می‌گوید و یا زمانی که جوناس برای اولین بار آدام را می‌بیند، در صحنه‌ای آدام به توضیح عقاید خود می‌پردازد و می‌گوید: همه چیز در دست زمان است. در جای جای سربال، زمان و سفر در زمان پررنگ‌ترین بحث است و هر شخصیت در کلام خود به گونه‌ای آن را منعکس می‌کند. این دو نمونه تنها بخش کوچکی از اشاره به قدرت زمان است. شاید نتوان به طور قطع گفت که زمان در سربال دارک با زمان به معنای خدای زروان یکی پنداشته شده است، اما از لحاظ احاطه این باور بر متن (سربال) مورد بررسی و همچنین آیین زروان، قابل توجه است. زمان در این سربال قدرتی است که بر همگان چیره شده است.

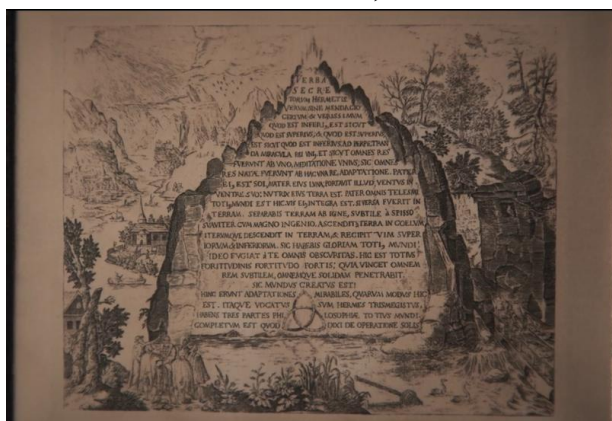
۲-۲-۴. باور به سه‌محوری خلقت جهان

همانطور که گفته شد زروان آیینی است که ثنویت زرتشتی را به تثلیث تبدیل کرد. «کیش زروانی، تثلیث کیهانی را با یکتاگرایی ظاهری پیش از کیهانی با هم می‌آمیزد» (مالمیر و یوسفی، ۱۳۹۷، ص. ۶۹). در واقع زرتشتیان تنها به اورمزد و اهریمن به عنوان پدیدآورندگان هستی معتقد بودند، اما «ذهن وحدت‌طلب ایرانیان به ثنویت راضی نمی‌شد. آن‌ها مصدر سومی را در نظر گرفتند و زروان (زمان بی‌کران) را منشأ دو اصل خیر و شر معرفی کردند» (کریمیان، ۱۳۸۷، ص. ۹۷). در سربال دارک نیز این بار سه بن بودن خلقت جهان به شکل نمادین به نام سیک موندوس دائماً در معرض نمایش است. این نماد از درهم‌تنیدگی سه حلقه شکل گرفته است: در گذرگاه غار جهان اول می‌بینیم که نماد سیک موندوس بر در گذرگاه (تصویر شماره ۷) حک شده و روی آن نوشته شده است: «و جهان این‌گونه خلق شد». همچنین زمانی که جوناس نوجوان به سال ۱۹۲۱ می‌رود، به زمانی که گذرگاه در آن سال شروع به ساخته شدن توسط گروه سیک موندوس شده است، در اتاقی که به او داده‌اند، تابلویی را نگاه می‌کند که

چگونگی خلق دنیا تشریح شده و در پایین تصویر نماد سیک موندوس نقش بسته است (تصویر شماره ۸). این متن و نماد عیناً در پشت نوآه، از مهره‌های اصلی گروه سیک موندوس، خالکوبی شده است و یا در فصل سوم وقتی به منشأ ساخته شدن گروه مسافران می‌رسیم، متوجه می‌شویم که این نماد روی عصای پیرمردی که مشوق مسافران بوده، وجود دارد. این نماد روی جلد چرمی دفترچه‌ای که وقایع آینده را پیش‌گویی کرده، حک شده است.

تصویر ۷: در گذرگاه غار در دنیای اول

تصویر ۸: نماد سیک موندوس در پایین تابلو

همین تصویر بر پشت نوآه خال‌کوبی شده است که متن آن اشاره به خلق جهان دارد. در زیرنوشته‌ها علامت سبک موندوس نمایان است.

۴-۲-۳. باور به جبر سرنوشت

به گفته زهر هم منابع زرتشتی و هم منابع دیگر توافق دارند که زروان خدای بخت و تقدیر است (زهر، ۱۳۷۵، ص. ۳۸۷). آموزه‌های زروانی که با درجاتی از خشونت ارائه می‌شود، به‌طور اعظم در مینوی خرد حفظ شده است. در اینجا تقدیر (بخت) به‌عنوان پادشاه حاکم بر تمام آدمیان و اشیا معرفی می‌شود: «پرسید دانا ز مینوی خرد که به خرد و دانایی با تقدیر می‌توان ستیز کرد یا نه؟ مینوی خرد پاسخ داد که حتّی با نیرو و زورمندی خرد و دانایی هم با تقدیر نمی‌توان ستیز کرد» (همان، ص. ۳۹۱). این باور هم به‌طور زبانی در گفت‌وگوهای بین شخصیت‌ها جاری است و هم به‌طور عملی در جریان داستان سربال قابل رؤیت است تا بیننده به قدرت سرنوشت و قضا و قدر پی ببرد. به‌عنوان نمونه در فصل دوم از قسمت سوم، زمانی که نوآه در جنگل می‌خواهد کلودیای پیر را بکشد، کلودیا به او می‌گوید: «پرس از وجدان خودت که آزادی؟ آگه واقعاً آزاد باشی باید حقّ انتخاب داشته باشی، حقّ انتخاب داری؟». به این شکل جبر موجود در زندگی نوآه را یادآور می‌شود. در عمل می‌توان به تلاش‌های چند شخصیت برای تغییر سرنوشت و اخباری که از آینده می‌داند، اشاره کرد که به شکست در برابر سرنوشت منجر شدند: در قسمت هشتم از فصل دوم، کلودیا که از زمان مرگ پدرش در آپارتمانش از طریق یک بریده روزنامه باخبر شده است، به تکاپو می‌افتد تا از مرگ پدر جلوگیری کند. به این منظور به آپارتمان پدرش می‌رود و از او می‌خواهد به خانه دخترش نقل مکان کند تا تنها نباشد. پدرش که یک بازرس بوده و در جریان چند اتفاق از ۳۳ سال قبل بوده است، با دخترش درباره وقایع مشکوک موجود صحبت می‌کند. در

جریان صحبت‌ها به این نتیجه می‌رسد که باید به کلانتری خبر دهد تا غارهای ویندن را جست‌وجو کنند. کلودیا که رئیس نیروگاه برق اتمی است و ماده‌های تاریک کشف‌شده را در غارها نگهداری می‌کند، برای مقابله با تماس پدرش، تلاش می‌کند تا تلفن را از او بگیرد. این درگیری باعث می‌شود که پدرش با سر به میز برخورد کند و نقش بر زمین شود. در این لحظه کلودیا پی می‌برد که تلاش او برای تغییر سرنوشت خود تلاشی برای حتمی کردن سرنوشت پدرش بوده است. از موارد دیگر می‌توان به تلاش پدر میکل برای برگرداندن پسرش از زمان گذشته به حال اشاره کرد. اولریک، پدر میکل، به دنبال یافتن پسرش به گذرگاه غارهای ویندن می‌رود و در عبور از غار، گذرگاه اشتباهی را انتخاب می‌کند و به جای ۳۳ سال قبل، به ۶۶ سال قبل سفر می‌کند. زمانی که متوجه می‌شود در چه زمانی است، به دنبال ربایندگان پسران ویندن می‌گردد. هلگه یکی از این ربایندگان است. او را می‌یابد در حالی که هنوز کودک است. برای جلوگیری از کار هلگه در آینده قصد کشتن او را می‌کند و تا حد مرگ با سنگ به سر هلگه می‌کوبد و در جنگل رهایش می‌کند. اولریک را دستگیر می‌کنند، اما به‌طور معجزه‌آسایی هلگه زنده می‌ماند و شاید به‌خاطر همین رفتار اولریک، هلگه سال‌ها بعد برادر او را می‌دزدد. باز هم تلاش برای تغییر آینده، تلاش برای حتمی شدن آن بوده است.

تصویر ۹: اولریک با ضربه زدن به وسیله سنگ سعی در کشتن هلگه می‌کند.

تصویر ۱۰: هلگه در پیروی با همان زخم ایجادشده در کودکی

مورد دیگر تلاش هلگه پیر برای کشتن نسخه میان‌سالی خودش است تا از دزدیده شدن و کشته شدن کودکان جلوگیری کند. هلگه پیر از تیمارستان به غار می‌رود و به ۳۳ سال قبل بازمی‌گردد. در جاده با ماشین به ماشین هلگه میان‌سال می‌کوبد، اما

خود در این تصادف می‌میرد و هلگه میان‌سال مشاعر خود را از دست می‌دهد و از همان زمان در تیمارستان بستری می‌شود. در اوایل قسمت پنجم از فصل سوم حوا این‌طور می‌گوید:

برای چی می‌میریم؟ مرگ چیه؟ اگه از زمان وقوعش خبر داشتیم می‌تونستیم جلو شو بگیریم؟ زمان مرگ ما از پیش تعیین شده، مرگ ما قسمتی از یه سازوکار بی‌پایانه. حقیقتی درمورد همه مون مشترکه. همه مون متولد می‌شیم و می‌میریم. مهم نیست میان این دو پدیده چه مسیری رو پیش می‌گیریم.

همچنین در قسمت هفتم از فصل سوم زمانی که جوناس بعد از تلاش بسیار برای ساختن گذرگاه مادهٔ تاریک، ناامیدانه به خانه برمی‌گردد و قصد خودکشی می‌کند؛ طنابی را به شکل دار آویزان می‌کند و خود را دار می‌زند. در این لحظه نوآه جوان که توسط آدام به آن زمان فرستاده شده، سر می‌رسد و مانع خودکشی او می‌شود و به او می‌گوید که نمی‌تواند بمیرد. چنین چیزی مقدر نشده و برای اثباتش تفنگی به دست جوناس می‌دهد. هر بار که جوناس ماشه را به سر خود می‌زند، هیچ گلوله‌ای شلیک نمی‌شود. نوآه تفنگ را از او می‌گیرد و به سمت دیوار شلیک می‌کند که در این لحظه گلوله‌ای دیوار را سوراخ می‌کند. جوناس که بهت‌زده است، منتظر حرف‌های نوآه می‌ماند. نوآه به او می‌گوید که هر بار دست به خودکشی بزنی، چیزی مانع آن می‌شود یا وسایل به درستی کار نمی‌کنند تا تقدیر آنگونه که مقدر شده، اتفاق افتد.

۴-۲-۴. باور به پیشگویی

فال‌گیری و اسطرلاب‌نگری با احوال ستارگان و منطقه‌البروج ارتباط دارد. گاه‌شماری ایرانی در اعتقادات زروانی ریشه دارد. از این حیث می‌توان گفت ایرانیان پیشتازان علم نجوم در دنیا بوده‌اند، چنانکه قدیم‌ترین تقویم را تقویم جلالی می‌دانند (گل‌عنبری و

عزیزی‌فر، ۱۳۹۹، ص. ۵۵). طبق عقاید مبتنی بر جبر نجومی بابلی، اجرام آسمانی بر امور زندگی انسان تأثیرگذار است؛ یعنی جدال میان برج‌های دوازده‌گانه و سیارات هفت‌گانه سرنوشت آدمیان را رقم می‌زند. از آنجا که شواهد متعددی در تأیید اعتقاد گروه‌هایی از زروانیان به نقش سپهر در تأیید سرنوشت انسان وجود دارد، این تصور میان برخی از محققان ایجاد شده است که هسته عقاید زروانیان پیرامون جبر نجومی، از فرهنگ بابلی نشئت گرفته است (کاوایانی‌پویا و پیلهوریان، ۱۳۹۵؛ به نقل از مزدپور، ۱۳۹۳، ص. ۵۰۵). پیشگویی در این سریال به جهت سفر در زمان شخصیت‌ها، در ابتدای امر ناباورانه است، اما وقتی اتفاقات پیشگویی شده یک به یک بی‌هیچ کم و کاستی به وقوع می‌پیوندد، باور عمیقی به آن به وجود می‌آید. مثل پیشگویی‌هایی که نوآه برای بارتوش می‌کند تا حرف‌های او را باور کند. این پیشگویی‌ها توسط شخصیت‌هایی انجام می‌شود که می‌خواهند اعتماد لازم را برای به پیرو درآوردن دیگران به دست آورند. آدام، نوآه و دوستانش را، نوآه، بارتوش و ترونته را، کلودیا جوناس نوجوان را و... در این پیشگویی‌ها کتابی که در فصل سوم مشخص می‌شود که از دنیای دوم به دنیای اول آورده شده تا همه در مسیر خود برای ادامه چرخه استفاده کنند، نقش پررنگی دارد. این دفترچه مانند راهنمایی همه را در جایگاه خود قرار می‌دهد و هر گونه تلاش برای انجام ندادن آن دستورالعمل‌ها باز هم همان نتیجه نوشته‌شده در پیشگویی را در بردارد. مصداق این تلاش‌ها را در بخش جبر توضیح داده‌ایم، اما به‌طور صریح درباره پیشگویی و آگاهی از آینده در دو صحنه اما در یک مکان، سخن به میان می‌آید. هر دوی این دیالوگ‌ها در برابر تابلویی است که در محل اقامت آدام وجود دارد: زمانی که نوآه جوان به این تابلو (تصویر شماره ۱۱) نگاه می‌کند، می‌پرسد: «پیشگویی چطور به وجود اومد؟ اون کتاب رو کی نوشته؟»، بار دوم

جوناس نوجوان در همان اتاق با نگاه به همان تابلو می‌گوید: «از همه اتفاقات آینده خبر داری؟»

تصویر ۱۱: تابلویی که در اتاق مسافران قرار دارد. وجود سه دنیا که یک دنیا، دنیای مبدأ و دو دنیای دیگر که از آن خلق شده‌اند، در یک دنیا، زن (حوا) مسلط است و در دنیای دیگر، مرد (آدام)

درواقع پیشگویی در این سریال به جهت سفر در زمان شخصیت‌ها به دفعات زیاد شخصیت‌هایی که در زمان سفر کرده‌اند، به دیگر شخصیت‌ها اتفاقاً آینده را بازگو می‌کنند. همچنین در این سریال دفترچه‌ای که علامت سیک موندوس را دارد و در فصل سوم مشخص می‌شود که از طرف حوا دست به دست شده تا به آدام برسد و او از طریق این دفترچه از همه اتفاقات کلیدی که باید رخ دهد، آگاه شده و بر همان اساس، شخصیت‌ها را همانند مهره‌های شطرنج به جای درست خود می‌فرستد.

۴-۲-۵. باور به شیطانی بودن زن

همانطور که اردستانی رستمی در مقاله خود به‌طور کامل به تأثیر آیین زروان در مردسالاری جامعه ایرانی پرداخته است، این آیین با داشتن خدایی که نرینه است و هم می‌زاید، زن را در حاشیه قرار می‌دهد و از نقش آن در زندگی می‌کاهد (اردستانی

رستمی، ۱۳۹۳، ص. ۳۵). به نقل از زنر دیو جهمی به معنای روسپی است. این واژه همچنین به معنای «زنی محصول آفرینش اهریمنی» به کار می‌رود و به نظر می‌آید که معنی آن به طور خیلی ساده، زن باشد (زنر، ۱۳۷۵، ص. ۲۷۶). زنر همچنین نقل می‌کند که بنویست در تحلیل خود از متن تئودوربارکونای نتیجه گرفته است که زن اساساً در طرح زروانی از اوضاع به آفرینش اهریمنی تعلق دارد. برخی زروانیان فرض را بر یکی دانستن عنصر مادینه با ظلمت و اهریمن گذاشته‌اند (همان، ص. ۲۹۲). با این اوصاف زن در نگاه زروانی عنصری اهریمنی است که مردان را فریب می‌دهد. نمونه بارز چنین زنی در شخصیت هانا، مادر جوناس، نمود یافته است. زنی که با فریب، اولریک را به سمت خیانت سوق داد. برای به دست آوردن پول از رئیس نیروگاه برق هسته‌ای اخاذی کرد. در نوجوانی برای جدایی اولریک و دوست دخترش شهادت دروغ داد. بعد از گم شدن اولریک، ماشین زمان را مخفیانه از جوناس جوان دزدید و به دنبال اولریک در زمان سفر کرد، اما وقتی نسبت به عشق اولریک دچار شک شد، او را در تیمارستان رها کرد و با پدر کلودیا تیدمن که بازرس کلانتری بود، وارد رابطه شد. این زن تنها به دنبال منفعت‌های خود بود و بارها زن اولریک به خاطر خصایص شیطانی‌اش سرزنش و تحقیر شد. استفاده ابزاری از زنان توسط آدم؛ به این صورت که آن‌ها را قانع می‌کرد برای رسیدن به مبدأ همه اتفاقات و نابودی آن مبدأ، باید چرخه اتفاقات مانند قبل اتفاق بیفتد. برای این منظور زنانی چون الیزابت و شارلوت و خواهر ناتنی خود، سیلیا، را به زمان‌های مختلف فرستاد تا وظایف خود را انجام دهند. زنان در نگاه او ابزاری برای رسیدن به هدفش هستند. برای رسیدن به هدف از کشتن مارتا که عشق نوجوانی خودش است، ابایی ندارد. هدف او پایان دادن گره آخرالزمانی است و منشأ گره را

وجود مارتا می‌دانست و دوبار مارتا را می‌کشد. یک بار مارتای زمین اول و دوباره مارتای زمین دوم.

۴-۲-۶. باور به نبرد خیر و شر

در کتاب‌های پهلوی این طور آمده است که:

زروان درنگ خدای زمان کرانه‌مند، به عنوان آفریده‌ای از زمان بی‌کران نمایانگر می‌شود که زمان قطعی نهاده شده برای نبرد میان اهرمزد و اهریمن است. این چنین به‌عنوان پیمان توصیف و بیان می‌شود، پیمانی که نه هزار زمستان را دربر می‌گیرد. این میزان (مقیاس) زمانی به‌طور اجتناب‌ناپذیر به شکست اهریمن و انهدام از که آشفته‌گی است، منجر می‌شود (همان، ص. ۳۷۹).

طبق باورهای زروانی و زرتشتی، خیر و شر یا اهرمزد و اهریمن، در جدال و جنگ با هم هستند و در نهایت خیر و اهرمزد پیروز است. این تقابل خیر و شر در سریال دارک به وضوح در تقابل گروه سبک موندوس به رهبری آدام در برابر هوا که رهبری از دنیای دوم است، دیده می‌شود.

تصویر ۱۲: جوناس در نوجوانی، جوانی و پیری (آدام)

زمانی که در فصل دوم، کلودیای میان‌سال به دیدار هلگه میان‌سال در آسایشگاه روانی می‌رود، هلگه دقیقاً از لفظ جنگ بین خیر و شر یاد می‌کند و خود را در گروه خیر می‌بیند. در فصل سوم می‌بینیم که حوای پیر خود را از گروه خیر می‌داند و گروه آدام را گروه شر می‌نامد. هر دوی این گروه با جنایت به دنبال سر و سامان دادن اوضاع هستند و هر کدام به طریقی از جوناس و مارتای نوجوان سوءاستفاده می‌کنند. پایان‌بندی سریال با پیروزی خیر به اتمام می‌رسد، اما این خیر در نابودی حوا و آدام است. گویی نویسنده می‌خواهد بگوید هر دوی این دو گروه، اهریمنی بودند و خود را خیر می‌دانستند، اما خیر زمانی پیروز است که هر دو از بین بروند.

تصویر ۱۳: مارتا در نسخه‌های جوانی، میان‌سالی و پیری (حوا)

در قسمت پنجم از فصل سوم، زمانی که کلودیای دنیای دوم از طرف حوا به دیدن کلودیای زمین اول می‌آید؛ در جواب سؤال کلودیای زمین اول که می‌پرسد: «برای چی اینجایی؟»، پاسخ می‌دهد: «اومدم تو رو به سمت نور هدایت کنم. دو تا گروه وجود دارند که برای تسلط در سفر در زمان با هم مبارزه می‌کنند. نور و سایه! ازت

می‌خوام که به جناح ما ملحق شی. جناح حوا». این دیالوگ‌ها نشان از جنگ و نبردی می‌دهد که هر کدام از طرفین خود را حق و نیک می‌دانند.

۴-۲-۷. قربانی کردن

قربانی کردن یکی از آیین‌های باستانی بسیاری از اقوام جهان است. هرچند زرتشت به قربانی روی خوشی ندارد، اما آیین زروان به آن ارج می‌نهد. «زروان مدّت هزارسال قربانی کرده و نیایش می‌کند تا دارای پسری گردد و بر این اساس یکی از وجوه بسیار مهمّ اسطوره زروان، قربانی کردن است که بنا بر یک نظریه، بازتابی از یک میراث مشترک هند و ایرانی است» (کاویانی‌پویا و پيله وریان، ۱۳۹۵، به نقل از مزداپور، ۱۳۹۳، ص. ۵۱۲). این باور که نشان از آن دارد که قربانی کردن برای قدرتی برتر بسیار لازم و اساسی است، در سریال به‌طور مشخص نمود یافته است. نوآه برای آزمایش دستگاه زمان دست به قربانی کردن چند پسر می‌زند. جالب اینجاست که دختر خودش بدون آگاهی‌اش قربانی همین قدرت زمان می‌شود و به خاطر حفظ گره وقایع به کار گرفته می‌شود. نوآه در قسمت سوم از فصل دوم هنگامی که پسر بچه‌ای به نام هلگه را به صندلی می‌بندد، برای هلگه توضیح می‌دهد که خدای زمان او را برگزیده است. نوآه که نقش یک کشیش را هم در جامعه ویندن دارد، در این صحنه دقیقاً مانند یک کشیش به نوعی، آیین تلقین قبل از قربانی را به اجرا درمی‌آورد و یا حوا در دنیای دوم دستور قتل افرادی را می‌دهد تا وقوع حوادث به‌طور برنامه‌ریزی شده پیش برود. کلودیای دنیای اول برای پی بردن به واقعیت، کلودیای دنیای دوم را می‌کشد. غیر از مورد اول بقیه موارد به‌طور صریح به قربانی بودن اشاره ندارند، اما چنین مضمونی را در خود جای داده‌اند.

۵. نتیجه

اسطوره‌ها، افسانه‌ها و آیین‌های باستانی به سبب تنوع و تخیل موجود در آن‌ها، منابع الهام گرفته شده بسیاری از هنرها، داستان‌ها، فیلم‌ها، نمایش‌ها و سریال‌ها شده‌اند. با توجه به باورهای جاری در هر کدام از این آثار می‌توان پی‌برد که ریشه این نمادها و باورها به کدام اسطوره یا تاریخ پیوند خورده است. رسیدن به این ریشه همواره با سادگی همراه نیست، زیرا گاهی باورها خود را در لایه‌هایی عمیق آثار پنهان کرده‌اند که درک این حقایق به اطلاع نسبتاً جامعی به تاریخ، فرهنگ و اساطیر ملت‌ها بستگی دارد. البته انتخاب ماهیت یک تحقیق نقش مهمی در تعیین جهت پژوهش در هزار توی اطلاعات تاریخی، اجتماعی و فرهنگی جوامع بشری دارد. در این جستار سریال سه فصلی «دارک» را با باورهای زروانی که گفته می‌شود در دین زرتشتی ریشه دارد، مورد بررسی قرار دادیم. حاصل این بررسی نشان می‌دهد که از بین باورهای مختلف آیین باستانی، شش باور که عبارت‌اند از: خدایی‌زمان، سه‌محوری خلقت جهان، باور به جبر سرنوشت، باور به پیشگویی، باور به شیطانی بودن زن و باور به نبرد خیر و شر، در خلال صحنه‌های سریال مذکور نمود دارد. براساس نتایج به دست آمده، مشخص شد که نویسندگان فیلم‌نامه در انتخاب اسامی، اشکال و ابزارها هر چند که به داستان‌های اساطیر یونان توجه داشته‌اند، اما با آیین زروانی نیز آشنا بوده و از آن اثر پذیرفته‌اند و عناصر این آیین را در سریال دارک بازتاب داده‌اند. باورهای آیین زروان نیز در طول تاریخ در کالبد ادیان دیگر به سراسر اروپا گسترش پیدا کرده و در این کشورها نه با عنوان زروان بلکه با عنوان ادیان دیگر در باورهای مردم اروپا رخنه کرده است. حال این توجه نویسندگان سریال به اساطیر اروپا، آن‌ها را ناگزیر از پرداختن به باورهای زروانی نیز کرده است؛ حتی اگر از آن مطلع نبوده باشند. همچنین در این مقاله مشخص

شد که باورهای زروانی همچون: زمان، جبر، قضا و قدر، سه حلقه‌ای بودن خلق هستی، که از پایه‌های آیین زروانی است، با چه بسامد بالایی در این سریال جریان یافته است. بنابراین، سریال دارک را می‌توان به‌عنوان منبعی از تبلور اساطیر کهن یونانی و ایرانی دانست و به دنبال چنین خوانشی از سریال، درک تازه‌ای از این سریال حاصل می‌شود که لایه‌های معنایی جدیدی از اهداف سازندگان آن به اسطوره‌ها و ادیان تاریخی را آشکار می‌کند.

منابع

- آیدنلو، س. (۱۳۸۰). از آیین زروان تا شاهنامه. کتاب ماه، ۴۵، ۷۴-۷۷.
- اردستانی رستمی، ح. (۱۳۹۲). زروان در عرفان، بررسی مقوله‌ی زمان در ادبیات صوفیانه. عرفان و ادب فارسی، ۱۴، ۶۳-۸۴.
- اردستانی رستمی، ح. (۱۳۹۳). اسطوره‌ی زادن زروان، گذار از زن‌سروری به مردسالاری و انعکاس آن در شاهنامه. شعرپژوهی، ۱، ۲۸-۵۴.
- اسدی، و.، زرین‌کوب، ر.، و حسینی، م. (۱۳۹۹). زروان‌باوری در کیش مانوی. پژوهش‌های ادیبانی، ۱۵، ۱۸۵-۲۱۰.
- اسکندری، ر. (۱۳۹۹). برگرفته از سایت زومجی به نشانی:
<https://www.zoomg.ir/game-articles/327914-interesting-facts-about-dark>
- اسلامی ندوشن، م. (۱۳۹۱). زندگی و مرگ پهلوانان در شاهنامه. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- بانکی‌زاده، ز.، معرک‌نژاد، ر.، حسینی، م.، و دوازده‌امامی، ز. (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی اسطوره‌ی آفرینش در کیش زروانی و اساطیر بومیان استرالیا. مطالعات تطبیقی هنر، ۱، ۱۳۵-۱۵۱.
- بهار، م. (۱۳۷۷). از اسطوره تا تاریخ. تهران: چشمه.

- بیرانوند، ی.، و میرزایی رشنو، م. (۱۳۹۹). بررسی تقابل دوگانه نمادها در اسطوره زروان در لرستان. *الهیات تطبیقی*، ۲۴، ۱۱۳-۱۲۴.
- جلالی‌مقدم، م. (۱۳۷۲). *آیین زروانی: مکتب فلسفی عرفانی زرتشتی بر مبنای اصالت زمان*. تهران: گوته.
- جنولی، گ.، و شجاعی، ع. (۱۳۸۲). آیین زروان. *هفت آسمان*، ۱۸، ۲۲۷-۲۲۴.
- دورانت، و. (۱۳۳۷). *تاریخ تمدن*. ج ۲. تهران: اقبال.
- دولت‌آبادی، ه. (۱۳۷۹). *جای پای زروان، خدای بخت و تقدیر*. تهران: نشر نی.
- راسل هینلز، ج. (۱۳۸۹). *شناخت اساطیر ایران*. ترجمه محمد حسین باجلان فرخی. تهران: اساطیر.
- رسولی، آ. (۱۳۹۲). داستان آفرینش انسان از منظر اسطوره‌شناسی تطبیقی. *تاریخ ایران*، ۱۵، ۲۷-۴۲.
- زهر، آ. (۱۳۷۵). *زروان یا معمای زرتشتی‌گری*. ترجمه ت. قادری. تهران: فکر روز.
- کاویانی‌پویا، ح.، و پیلهوریان، ز. (۱۳۹۵). بررسی فلسفه زروان در تفکرات دینی بر پایه اندرنامه‌های پهلوانی. *مطالعات ایرانی*، ۳۰، ۱۳۳-۱۵۴.
- کریستن سن، آ. (۱۳۷۶). *مزدپرستی در ایران قدیم*. ترجمه ذ. صفا. تهران: هیرمند.
- کریمیان، م. (۱۳۸۷). *بن‌مایه‌های تفکر و فلسفه زروانی در شاهنامه فردوسی*. پژوهش‌نامه فرهنگ و ادب، ۷، ۹۶-۱۱۵.
- کزازی، م. (۱۳۹۲). *نامه باستان*. ویرایش و گزارش شاهنامه فردوسی. تهران: سمت.
- گل‌عنبری، ا.، و عزیزی‌فر، ا. (۱۳۹۹). بازتاب باورهای زروانی در قصه‌های عامیانه مکتوب ایرانی (مورد پژوهانه: داراب‌نامه، قصه حمزه و امیر ارسلان نامدار). *تاریخ ایران*، ۱۶، ۵۱-۷۶.
- مالمیر، م.، و یوسفی، س. (۱۳۹۷). *ثنویت در بن‌مایه‌های تثلیث اوستا*. معرفت‌ادیان، ۱، ۶۵-

- ندآفی، م.، حسینی کازرونی، ا.، اردلانی، ش.، و یحیایی، د. (۱۳۹۳). بخت و سرنوشت در گرشاسب‌نامه. *زبان و ادب فارسی*، ۱۸، ۱۲۰-۱۳۳.
- نظری، م. (۱۳۹۸). تجلی خدای بیکرانه (زروان) در شاهنامه و شخصیت زال. *پژوهش‌های نقد ادبی و بلاغت*، ۱، ۲۳۷-۲۵۴.
- نعمتی، ن. (۱۳۹۹). برگرفته از سایت آسمونی به نشانی:
<https://asemoon.com/the-semiotics-of-the-dark-series-55384>
- یاحقی، م. (۱۳۶۹). فرهنگ اساطیر و اشارات داستانی در ادبیات فارسی. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

References

- Aidanlou, S. (2001). From Zurvani rituals to Shahnameh. *Book of the Month*, 45, 74-77. [in Persian]
- Ardestani Rostami, H. (2013). Zurvan in mysticism: A study of the subject of time in mystical literature. *Persian Mysticism and Literature*, 14, 63-84. [in Persian]
- Ardestani Rostami, H. (2014). The myth of Zurvan's birth, transition from matriarchy to patriarchy and its reflection in Shahnameh. *Poetry Studies*, 1, 28-54. [in Persian]
- Asadi, V., Zarrinkoub, R. & Hasani, M. (2020). Belief in Zurvan in Manichean religion. *Journal of Religious Researches*, 15, 185-210. [in Persian]
- Bahar, M. (1998). *From myth to history*. Cheshmeh. [in Persian]
- Bankizadeh, Z., Mareknezhad, R., Hosseini, M. & Davazdah-Emami, Z. (2014). A comparative analysis of the myth of creation in the religion of Zurvan and Australian native myths. *Comparative Studies in Art*, 8, 135-151. [in Persian]
- Beiranvandi, Y. & Mirzaei Rashno, M. (2020). A study of the binary opposition of symbols in the myth of Zurvan in Lorestan. *Comparative Theology*, 24, 113-124. [in Persian]
- Christensen, A. (1997). *Mazda-worshipping in ancient Iran* (Z. Safa, Trans.). Hirmand. [in Persian]
- Dowlatabadi, H. (2000). *The footsteps of Zurvan, the god of fortune*. Ney. [in Persian]

- Durant, W. (1958). *History of civilization* (A.Aram, Trans.). Eqbal. [in Persian]
- Eskandari, R. (2020). Interesting facts about Dark. *Zoomg Website*. <https://www.zoomg.ir/game-articles/327914-interesting-facts-about-dark> [in Persian]
- Eslami Nodoshan, M. A. (2012). *The life and death of heroes in Shahnameh*. Enteshar. [in Persian]
- Gol-Anbari, A. & Azizifar, A. (2020). The reflection of Zurvani beliefs in Iranian written folklore tales: Case study, *Darabnameh*, the tale of Hamzeh and Amir Arsalan Namdar. *Journal of History of Iran*, 86, 51-76. [in Persian]
- Hinnells, J. R. (2010). *Persian mythology* (M. H. Bajelan Farrokhi, Trans.). Asatir. [in Persian]
- Jalali Moqaddam, M. (1993). *Zurvani religion: Zoroastrian mystical and philosophical school based on the originality of time*. Goethe. [in Persian]
- Jenoli, G. & Shojaei, E. (2003). Zurvan religion. *Seven Skies*, 18, 224-227. [in Persian]
- Karimian, M. (2008). Zurvani philosophical and intellectual themes in Ferdowsi's *Shahnameh*. *Research Journal of Culture and Literature*, 7, 96-115. [in Persian]
- Kaviani Pouya, H. & Pilehvarian, Z. (2016). A study of Zurvan philosophy in religious thoughts based on epic advice-books. *Iranian Studies*, 30, 133-154. [in Persian]
- Kazzazi, M. (2013). *Ancient letter: An edition and report of Ferdowsi's Shahnameh*. Samt. [in Persian]
- Malmir, M. & Yousefi, S. (2018). Duality in the themes of trinity in *Awesta*. *Ma`rifat-e Adyan*, 1, 65-83. [in Persian]
- Naddafi, M., Hosseini Kazerouni, A., Ardalani, S. & Yahyaei, D. (2014). Fortune and fate in *Garshasbnameh*. *Persian Language and Literature*, 18, 120-133. [in Persian]
- Nazari, M. (2019). The manifestation of the infinite god (Zurvan) in *Shahnameh* and the character of Zal. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, 1, 237-254. [in Persian]
- Nemati, N. (2020). The semiotics of Dark. *Asemooni Website*. <https://asemooni.com/the-semiotics-of-the-dark-series-55384> [in Persian]

- Rasouli, A. (2003). The story of the creation of human from the perspective of comparative mythology. *Journal of History of Iran*, 15, 27-42. [in Persian]
- Yahaqqi, M. (1990). *A dictionary of myths and narrative allusions in Persian literature*. Institute for Cultural Studies and Research. [in Persian]
- Zaehner, R. C. (1996). *Zurvan, a Zoroastrian dilemma* (T. Qaderi, Trans.). Fekr-e Rouz. [in Persian]